

rozhovor s divadelním a literárním historikem Václavem Štěpánem

Beru to už všechno jako příběh viděný z vnějšku...

Libor Vodička

Václav Štěpán (1935), historik divadla a literatury, estetik, hudební kritik. Absolvoval jednooborové studium historie na Filozoficko-historické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (1958), kandidátskou disertační práci Český anarchismus od začátku 80. let XIX. století do roku 1914 obhájil v roce 1967. Působil jako odborný, posléze vědecký pracovník v Ústavu pro českou literaturu ČSAV (1961–1972), vedoucí dokumentačního oddělení ve Scénografickém ústavu (1972–1974) a v Divadelním ústavu (1974–1979) a jako kurátor sbírkového fondu a vědecký pracovník v Divadelním oddělení Národního muzea (1979–2005), které v letech 1980–1992 vedl. Profesionální zájem soustředil na historické kontexty českého divadla a literatury 19. a první poloviny 20. století (mj. je autorem desítek encyklopedických hesel – Slovník českých spisovatelů, 1964; Čeští spisovatelé z přelomu 19. a 20. století, 1972, 1982; Slovník českých spisovatelů od roku 1945, 1998; Česká činohra 19. a začátku 20. století, 2015), studie publikoval v řadě odborných časopisů jako např. Estetika, Česká literatura, Časopis Národního muzea, Divadelní revue. Jako spoluautor a editor se podílel na řadě bibliografických soupisů (např. Teatralia v zámecké knihovně na Kačíně, 1973; Teatralia v knihovně divadelního oddělení Národního muzea I–III, 1974–1979) a divadelních ročenek (Česká divadla 1971/1972–1978/1979); recenze a kritické úvahy psal do Červeného květu, Tváře, Literárních novin, Kulturní tvorby i do denního tisku. Působil rovněž jako kurátor a autor či spoluautor několika velkých výstav o divadle (např. Národní divadlo 1883–1983, Praha 1983; I Fratelli Čapek e il Teatro, Reggio Emilia 1982; Mozart e Praga, Città di Castello 1991; Mozart i Praga, Varšava 1994). Z nejvýznamnějších prací připomeňme dvousvazkovou monografii Prozatímní divadlo 1862–1883 (2006, s Markétou Trávníčkovou) nebo kritické edice rukopisů Pařížský Loupežník bratří Čapků (1987) a Objevený rukopis Maryši bratří Mrštíků (2001). V současné době spolupracuje s Institutem umění – Divadelním ústavem a divadelními odděleními Národního muzea a Moravského zemského muzea při realizaci výzkumného projektu Cesta k divadlu (NAKD), jehož cílem je vyvinout metodiku a specifické nástroje pro uchování, exploataci a zpřístupnění obsahu historických divadelních cedulí. Dcera Barbora Štěpánová (1959) je divadelní a filmová herečka.

Zeptám se nejprve na vaše dětství a nejstarší vzpomínky... Která z nich vám zvláště utkvěla?

První, co mě napadá: zažil jsem všechny naše prezidenty. V nejranějším dětství i prezidenta Masaryka, což byl u nás bůh a opravdu se mu říkalo „tatiček Masaryk“. Narodil jsem se v lednu 1935, tedy ještě před jeho abdikací. Vybavuji si ohromný smutek v naší rodině, když zemřel. Přál bych si dožít se ještě alespoň jednoho prezidenta bez diagnózy poruchy osobnosti, kterého bych si mohl po dvou desetiletích znovu vážít.

Naše usedlost v Tišicích stála na samotě u Červeného mlýna, byla to původně hospoda s názvem Kaberna. Nejde o termín známý z rybníkářství, ale zřejmě o zkomoleninu italského a řeckého slova taverna – hostinec, krčma. Obojí fungovalo v symbióze pod uvedenými jmény nejspíše od druhé poloviny 18. století, Kaberna jako posezení pro mleče, kteří stávali frontu se svými vozy a čas si mohli zkrátit při sklenici piva. Když jsem se narodil, hospoda se už několik let neprovozovala a můj otec tam měl středně velké hospodářství.

To hospodářství zdědil?

Bylo vždy součástí té hospody, obojí patřilo půldruhého století rodu Hausmanových. Když v roce 1908 zemřel poslední z nich, Václav, s vdovou se oženil můj dědeček Josef Štěpán, který se právě vrátil z desetileté vojenské služby. Čtvrt století ještě hospodu provozoval, ale celou tu dobu tíhnul především k hospodářství. Od něj se vše naučil můj otec, který v roce 1933 po dědově smrti usedlost zdědil. Neměl sice žádné velké vzdělání, jenom měšťanku v Kostelci nad Labem, v práci však byl neobyčejně precizní a dokonale se orientoval v moderních postupech. Zavedl k nám elektřinu a hospodářství vybavil náradím a novými stroji. Politicky měl blízko k agrárikům, zúčastňoval se jejich akcí a ve vsi byl velice respektovaný. Za první republiky byl předsedou místního fotbalového klubu, hasiče vedl několik desítek let až do konce života. Rodiče byli také věrní sokolové. Pamatuji si, že doma ve skříni byl po celou okupaci s pietou uchováván otcův sokolský kroj, o němž byl přesvědčen, že ho jednou znovu oblékne. Vše kolem toho bylo bráno s největší vážností.

K předchozímu povídání se vztahuje zajímavý příběh: když dědeček v roce 1912 modernizoval hospodářské stavení, otevřel si na svém pozemku pískovnu – a jednoho dne narazil na pohár. Poté, co zjistil, že leží pod hlavou lidské kostry, okamžitě pochopil, že jde o vzácný archeologický nález. Poslal pro pana řídícího Rudolfa Šanovce, což byl vzdělaný a o archeologii se zajímající učitel. Ten pohár patnáct let schovával ve školním kabinetu, ale nakonec jej jako vzácnou památku, pocházející z doby merovejské, tedy z raného období stěhování národů, předal Archeologickému ústavu, odkud se dostal do Národního muzea. Když jsem mnohem později v muzeu pracoval, chodil jsem hrdě několik desítek let kolem něj; byl vystaven ve stálé archeologické expozici a byl „od nás“. Tímto nálezem byla odstartována několikaletá akce vykopávek, při nichž se na našich pozemcích našlo velké množství archeologických nálezů z doby neolitu a eneolitu. Jako tříletý kluk jsem byl jejich svědkem.

Do školy jste začal chodit v roce 1941...

Ano, navštěvoval jsem školu v sousedních Kozlech, více než dva kilometry jsem chodil pěšky, v létě, v zimě, kolo jsem neměl. V první třídě přivedla paní učitelka Cvíbová nového kluka: „To je váš nový spolužák, jmenuje se Honza Krejčí.“ Byl to její synovec. Nikdo nevěděl, odkud se najednou objevil, až mnohem později jsme se dozvěděli, že je synem litomyšlského soudce, který byl v roce 1941 jako jeden z prvních členů sokolského odboje zatčen a popraven. Jeho rodině se podařilo nalézt útočiště v naší vesnici, přežila u nás do konce války... Honza se stal lékařem a byl po celý život mým nejlepším přítelem.

Jak se vás jako dítěte dotýkal všeobecný strach z doby, z hrozby, že přijde gestapo?

Válečná léta už jsem prožíval při plném vědomí, oč se jedná. Od samého začátku jsme poslouchali Londýn, po našem „Kroměříž“, což byla slovní hříčka a znamenala něco, co bylo mimo hranice velkoněmecké říše. Válka citelně zasáhla i zemědělství. Nedávno jsem našel doklady o tom, co všechno jsme museli odvádět Říši a v jaké

kvalitě. Bylo povoleno zabít ročně jediné prase, z něho jsme museli odevzdat přesně stanovenou část v předepsané úpravě. Chodily kontroly, zda odpovídají počty nahlášených zvířat a zda neschováváme utajené zásoby, vše bylo pečlivě evidováno... Když jsme měli na černo druhou zabijačku nebo prodávali lidem zeleninu, kterou jsme vypěstovali, muselo se to dít konspirativně, neboť podobné chování bylo hodnoceno jako podkopávání říšského válečného hospodářství a stíháno krutými tresty. Nicméně pro nedostatek základních potravin se zakázaného obchodu s nimi dopouštěl skoro každý. Dojížděli k nám lidé i ze vzdálenějších míst, nejčastěji pro cibuli. Vlaky občas před vjezdem do Prahy či větších měst záměrně zastavovaly, lidé vyskákali do polí a raději došli domů pěšky, aby se vyhnuli prohlídkám na nádražích, při nichž jim bylo vše odebráno. Strach jsme měli, neustále.

Ve vsi žilo několik židovských rodin. Naši se stýkali se Schückovými, což byla matka se třemi syny. Mí rodiče jim pomáhali až do chvíle odvléčení na smrt ve vyhlašovacích táborech. Pamatuji si na ně velice dobře. Jeden z nich, Pavel, který k nám chodil hrát s otcem mariáš, mi jednou přinesl čokoládový bonbon, snad to byl nugát. To byla vzácnost, nevěděl jsem, že něco takového existuje. Jeho chuť jsem pak dlouho hledal, dneska už vím, že ji nikdy nenajdu. Pavel zahynul v Mauthausenu.

Vzpomínáte si na okamžik, kdy odešli?

Nevzpomínám si, nebyl jsem u toho. Ani nevím, že by měli hvězdu, když k nám na Kabernu chodili. Nedávno jsem se po tom pídil a našel údaj, že 13. ledna 1943 Němci soustředili všechny Židy z celého kraje, tedy i z naší vesnice, v Mladé Boleslavi, odvezli je do Terezína a po týdnu transportovali rovnou do Osvětimi. Nikdo z nich se nevrátil.

Věděli jste tenkrát, kam šli?

Myslím, že pojem koncentrák či koncentrační tábor znám byl. Kde se nacházejí, co přesně se tam děje a jak vypadají plynové komory, to se v plné pravdě ukázalo až po válce. Ale jakou mají Židé budoucnost, bylo všem zřejmé.

O vzpomínky z války bych neměl nouzi, ale jednu svým způsobem možná mimořádnou vám povím. Jsem nejspíš už jediný ze vsi, kdo si to pamatuje: V patře hospodářské budovy jsme měli špejchar na skladování obilí, který měl perfektní palubovou podlahu. Ke konci války, v době zákazu divadelních představení a všech zábav, včetně tanečních, se špejchar proměnil v parket. Obilí se odklidilo do koutů a podlaha ošetřila maskem. Chyběl pak už jen gramofon na kliku a tehdy populární písničky Karla Valdaufa, obojí dodal otcův kamarád Antonín Černý. Na „odpolední čaje“ docházelo snad patnáct mladých lidí z naší vesnice. Prošlo to vše zřejmě jen proto, že jsme bydleli na samotě, kolem byla pouze pole.

Jaký měli rodiče vztah k divadlu?

Do divadla rodiče chodili, někdy i se mnou. Řeknu vám dokonce, jaké představení jsem viděl poprvé v Národním divadle: byla to inscenace baletu *Z pohádky do pohádky* Oskara Nedbala. Bylo mi tak osm devět a v divadle jsem byl se svým kamarádem Honzou Krejčím. Rodiče koupili lóži hned vedle prezidentské, takže toho moc vidět nebylo, ale i tak to byl pro mne ohromný zážitek. Už to, že jsme byli v Národním, byl svátek, za okupace dvojnásobný.

Jak si vzpomínáte na konec války?

Snad denně jsme vídávali přelety spojeneckých leteckých svazů, do té desetikilometrové výšky jsme jim my děti z našeho dvora mávaly. Ale jednou v březnu 1945

těsně po poledni zazněly detonace a země se zachvěla – a to už byl jiný prožitek. Asi kilometr od nás padaly bomby na Neratovice. S dospělými jsme všichni vyběhli zalehnout za blízký násep a třásl se po celém těle. Nešlo to zastavit. Tak bezprostředně jsme tu hrůzu před tím neprožili. Jen jsme občas zaslechli noční nálety, nejcitelněji ten z února, kdy jsme hluboko do noci slyšeli vzdálené dunění a pozorovali rudou záři nad severním horizontem. Že byly právě likvidovány Drážďany, jsme ovšem nevěděli.

Někdy v únoru a začátkem března našimi vesnicemi procházely transporty zajatců. Dodnes nechápu, proč je vlekli na západ a kam je vlastně hnali. Stovky zajatců přespávaly ve vesnických stodolách a lidé jim přinášeli jídlo. Zvláště si vybavuji scénu, kdy jsme do sousední vesnice nesli asi kilometr ve velkém prádelním hrnci a bandaskách polévku a tašky napečeného chleba. Rozdávat jsme to směli jen pod dohledem. Po rukou, které ti nebožáci z hladu natahovali pod vraty, stráže dupaly. A ve stodolách zajatci i umírali, u mého praděda byla nalezena dvě těla. V celé vesnici se nenašel nikdo, kdo by byl ochoten je pohřbít, všichni se jich štítili. Až můj otec s jedním kamarádem vzali vůz a odvezli je na hřbitov do Kozel. S dalšími třemi byli pohřbeni do jednoho hrobu. Našla se i jejich jména, dodnes jsou zapsána na pomníku, jako rudoarmějci.

Vzpomněl byste si, koho volili rodiče v šestačtyřicátém roce?

To vím dobře. Matka volila komunisty, svěřila se mi, když toho začala litovat. Otec to našťěstí nevěděl. Dobře si pamatuju, jak s chlapy téhož věku a stejné společenské vrstvy řešil, jak si poradit v omezeném rámci Národní fronty. Prvorepublikové spektrum bylo dávnou historií, ze čtyř povolených stran byla jedinou volbou lidová. Otec se stal předsedou místní organizace.

Jak do vašeho života zasáhl únor 1948?

Konflikty s komunisty jsme měli od samého začátku. Jakmile došlo k převratu, začal tvrdý útok na lidi otcova typu. Sám se považoval za rolníka, ale s šesti hektary polností byl označen za kulaka, vesnického boháče, kterého bylo třeba zlikvidovat. Netrvalo to dlouho a podařilo se jim to. Přišel o pole, hospodářskou techniku i o dobytek a stal se traktoristou státního statku. Jsem přesvědčen, že to mělo zásadní vliv na jeho předčasnou smrt v 59 letech.

Já jsem byl z ročníku, jehož se nejvíc dotkly komunistické školské reformy. Jedna z nich se bezprostředně váže k únoru 1948. Ministr Nejedlý zrušil víceletá gymnázia a vytvořil tzv. jednotnou školu. Z ideologicky jasného důvodu: již v nižších gymnáziích se údajně vytvářela elita odtržená od dělnické mládeže, tomu bylo žádoucí učinit přítrž. A tak jsem po sekundě přešel na měšťanku do Všetat. Přesně v roce, málem i v měsíci, kdy se narodil Jan Palach. K nim jsme chodili na zmrzlinu. Moc dobrá ale nebyla...

Vzpomínal jste sokolskou minulost rodičů, v osmačtyřicátém roce byl také poslední všesokolský slet. Byli jste na něm?

Rodiče samozřejmě už nikoli, to v hospodářství nepřicházelo v úvahu. Na sletech byli jen jako mladí. Já jsem na Strahově jako žák cvičil, dokonce i na tzv. předseleto-ových hrách rok předtím. Takže jsem zažil i ten mocný zážitek, kdy při odchodu z cvičiště jsme zcela spontánně provolávali slávu prezidentu Benešovi a celý stadion se k nám přidal. Byl to na dlouhá léta poslední projev svobody.

Vnímal jste to tak?

Aby ne! Vždyť už smrt Jana Masaryka jsme prožívali jako národní tragédii. Byl jsem na jeho pohřbu a pro truchlící davy jsme se nemohli dostat blíž. S kamarádem jsme proto přešli před palácem Lažanských na druhou stranu zábradlí nad Vltavou a došplhali až k věži mostu Legií. Tam jsme se přidržovali jisticího lana a pohřeb jsme absolvovali jako viselci při sledování křížovatky u Národního divadla po celou dobu, kdy procházel po mostě pohřební kondukt.

Co jste v té době pociťoval nejintenzivněji?

Byl jsem pořád jen třináctiletý kluk, který měl spoustu jiných zájmů, než je politika. Mluvíme o době, kdy doznívala euforie ze znovunabyté svobody. Tu jsem prožíval na sokolských hřištích a sportovištích, mezi skauty v oddíle vlčat a v životě „podle Foglara“. Co jsem pociťoval nejintenzivněji? Právě tu svobodu. Než jsme o ni zase přišli. A poté nesvobodu.

V létě 1947 jsem se poprvé v životě dostal na opravdové prázdniny ve stanovém táboře na Želivce u Dolních Kralovic. Tam, kde je dnes přehrada, na jejímž dně je to kouzelné místo utopeno. Tábor provozovala mládežnická organizace Mohykán, původně skupina YMCA, která se těsně před válkou s názvem Masaryk utvořila z tercie michelského gymnázia díky třídnímu učiteli Kamilu Grohovi. Ten snad měl blízko k rodině Masarykové a později se stal váženou osobností klementinské knihovny. Tam jsem přišel jako dvanáctiletý a byl jsem okouzlen. Výchovou podle antického principu kalokagathia s jasně vymezenou orientací na masarykovské ideály. Na celý život mne to prostředí ovlivnilo. Je mi líto, že nikdo historii této organizace nezpracoval, zasloužila by si to. Želivkou prošla spousta zajímavých lidí, řada i veřejně známých: Marek Kopelent, Viktor Trkal, Zbyněk Příhoda, Jiří Štikar, Jiří Chmelař nebo Petr Markalous, syn Jaromíra Johna. Původně v té tercii byl též Karel Kostroun a Mirek Kačer. Ty však po válce poblouznily komunistické ideály, čehož oba pak trpce litovali.

Co vás přitáhlo k pozdějšímu studiu na univerzitě, k humanitním vědám, historii a literatuře?

Semínko bylo zaseto právě na Želivce. Zájem o historii ve mně vzbudil ve Všetatech učitel Václav Michovský, později autor učebnic dějepisu, jenž mi uložil přečíst právě vyšlou knihu J. V. Tarleho o Napoleonově tažení na Rus a poreferovat o ní. Velkou roli v tom, čím budu, sehrál pan řídící Šanovec, jehož jsem už zmínil. Jen díky jeho autoritě otec, který byl kdysi jeho žákem, přistoupil na to, abych začal studovat gymnázium. Ale to už jsem hodně četl, přitahovala mě literatura, hudba a vůbec umění.

Po dvou letech ve Všetatech jsem se vrátil na mělnické gymnázium. Nelákal mě žádný technický obor a pokračoval jsem v humanitní orientaci s latinou. Přesto nejvíc vzpomínám na třídního profesora Antonína Hnilicu. Byl skvělý učitel, matematiku přednášel jako příběh poznání, kladl důraz na logické myšlení, třída se při ní bavila. Dokonce jsem se k němu přihlásil na nepovinnou deskriptivní geometrii. A co hlavně: díky němu jsem odmaturoval. Až později jsem totiž zjistil, že se u komise, složené mj. ze zástupců politických složek města a okresu, bil jako lev o to, aby mě přes můj nevyhovující třídní původ vůbec pustili ke zkoušce. Pozadí událostí jsem pochopil až začátkem sedmdesátých let, ve Scénografickém ústavu. Zavolał si mě kádrovák, pocházející shodou okolností z našeho kraje, a vytáhl posudek z mé obce určený maturitní komisi v roce 1953, který přede mnou zničil. Předseda MNV, jeho tajemnice a předseda místní organizace KSČ sdělovali, že pocházím z rodiny

místního kulaka, který se projevuje jako nepřítel lidovědemokratického zřízení, já se vyhýbám dělnické mládeži, kterou opovrhuji, a proto doporučuji, abych nebyl připuštěn k studiu na vysoké škole a byl poslán k převýchově do dělnického prostředí.

Co bylo po maturitě?

První problém byl v tom, že roku 1953 vinou další školské reformy odmaturovaly současně dva ročníky. Ten před námi v červnu, my po celoprázdninové „oktávě“. Vysoké školy pro náš ročník měly k dispozici jen 40 % kapacity, naděje na přijetí tedy byla nízká. Na filozofickou fakultu jsem si pro svůj původ netroufal, podal jsem přihlášku na právě vzniklou Vysokou školu mezinárodních vztahů. Spíše z furiantství – líbilo se mi široké spektrum humanitních a uměnovědných oborů. Zkouškou jsem prošel, ale sdělili mi, že mají jen několik míst, a doporučili, zřejmě jako skoro všem, že hned vedle na Vysoké škole ekonomické mě určitě vezmou. Jít se ucházet o filozofickou fakultu je prý skoro beznadějně. Navzdory tomu jsem ještě s jedním chlapcem právě to udělal. Všechny termíny byly samozřejmě prošlé a právě zasedala vrchní komise. Vůbec nevím, jak se nám podařilo na děkanátu docílit, že nám před ty moudré pány profesory dovolili předstoupit, aby nás vyzkoušeli. Druhý zážrak nastal, když nás, syna kulaka a syna evangelického faráře, přijali. Neměli k dispozici naše kádrové materiály, ale evidentně je nepostrádali. A tak jsem se k nevíře stal posluchačem jednooborové historie na Filozoficko-historické fakultě UK.

Jak obor tehdy vypadal? Kdo tam byl?

V té době zřejmě už byla provedena zásadní personální selekce a z předúnorové garnitury zůstaly jen dvě tři opravdové osobnosti: profesor Václav Vojtíšek, šéf katedry archivnictví a pomocných věd historických, docent František Roubík z téže katedry (zvlášť si vybavuji jeho dějiny správy) a snad ještě profesorka Milada Paulová, která přednášela byzantologii. K nim lze ještě přiřadit doktora Františka Kutnara, sympatického staršího historika. Z generace poúnorových profesorů mi přednášeli šéf katedry českých dějin Oldřich Říha, František Kavka, ale i František Graus, proslulý svou tehdy zcela čerstvou prací *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*, která byla poněkud kontroverzní. Dále na katedře působila řada mladých asistentů a odborných asistentů, jen o málo starších než studenti. S některými jsme chodívali na vojenskou přípravu a brzy si s nimi i tykali. Příkladem byl Josef Petráň, jenž si vzal vedoucí našeho studijního kruhu Alenu Šubrtovou, která se později stala mou kolegyní v Národním muzeu. Blízko jsem měl k Janu Havránkovi, zvláště pro jeho přednášky o Omladině a konci 19. století. Ivan Hlaváček, Miroslav Hroch, Robert Kvaček i Josef Petráň byli ti, z nichž vyrostli budoucí vážení profesori. – Nejvíc jsem se však sblížil s Františkem Červinkou, který se během mých studií habilitoval na docenta. Později se některým mým kolegům znelíbil tím, že napsal monografii o tehdejším předsedovi ČSAV Zdeňku Nejedlém, díky níž získal jako jeden z prvních titul kandidáta historických věd, CSc. Byl to fantastický rétor, který neměl mezi přednášejícími konkurenci. Jeho tématem bylo 19. století a tím ovlivnil i mé pozdější směřování. Přátelsky jsme se stýkali a díky němu jsem blíže poznal i pozdějšího profesora Zdeňka Fialu, který nám neodolatelně přednášel pomocné vědy historické. S docentem Červinkou jsme se vídávali ještě po studiích, on však bohužel brzy odešel z tohoto světa; dlouhá léta trpěl roztroušenou sklerózou. Zdaleka nejsympatičtějším profesorem byl ovšem Josef Polišenský, známý pracemi o českých i světových dějinách 16. a 17. století, který se pak stal mezinárodně uznávanou autoritou pro dějiny Latinské Ameriky. Připomínám-li si přednášky a osobnosti kateder českých i světových dějin, nemám pocit, že by to bylo

prostředí s nějak silným ideologickým či politickým tlakem. Nevím ani, že by někdo byl z takových důvodů vyhozen.

Má diplomová práce vznikala v semináři u Jaroslava Purše, vědeckého pracovníka Historického ústavu ČSAV. Byl bratrem ředitele Československého státního filmu Jiřího Purše, později mě zklamal svým angažmá ve vysokých postech v rámci ČSAV v době normalizace. Muselo to být někdy roku 1956, kdy fakultě nabídl uspořádat seminář z hospodářských dějin. Byli jsme k němu přiděleni, tenkrát jsme si témata nevybírali. Docházeli jsme do Lobkovického paláce, kde tehdy ústav sídlil, a byli jsme jím nadšeni. Ač právě hospodářské dějiny se nezdají být nějak zvlášť atraktivní, zaujal nás nejen moderními postupy při využití statistických metod, ale i svým kulturním rozhledem. Vzpomínám si, jak jsme diskutovali o tvorbě Ericha Marii Remarquua. Rozdělili jsme si témata o rozvoji lihovarnictví, zemědělství, cukrovarnictví, bankovníctví v druhé polovině 19. století, mé téma mělo název Kapitalistické formy zemědělského podnikání v šedesátých letech a na počátku sedmdesátých let minulého století. Do semináře se mnou chodily dvě nejbližší kamarádky z fakulty: Jiřina Heroldová, později Šiklová, a Yveta Švecová, provdaná Heřtová, neteř choreografa Saši Machova.

A když se řekne studentský život, co se vám vybaví?

Celá plejáda kamarádů a přátel a množství pražských zážitků denních, večerních i nočních. Najímali jsme si lodky na Vltavě, vymetali hospody a malostranské vinárny a s jinými pak koncerty, výstavy i divadla. Ale i velká studovna v Univerzitní (dnes Národní) knihovně a kuřárna v jejím suterénu. V Karlově ulici blízko mostu jsme sedávali v hospodě U Malvaze, kde býval vedoucím jistý Tonda Linek. Nevymáchaná huba, komentoval zprávy z rádia a neměl rád bolševiky. Občas ho zavřeli, poslali do jiné hospody, ale on se vždycky vrátil. Z viržinka mu odpadával popel do roznášených kameninových püllitrů a přitom nás napomínal, abychom mu to tam nepobryndali. Chodili tam i studenti z UMPRUM a jejich profesori. Jestli to byl některý z nich, už nevím – mohl to klidně být Antonín Strnadel –, který se zeptal: Vy jste z filozofické fakulty a nevíte, kdo byl Franz Kafka? Ano, nevěděli jsme, byl rok 1954. I po hospodách jsme se vzdělávali.

S jinou partou přátel z UMPRUM kolem malířky Báry (Drahomíry) Baruchové jsem celá léta pravidelně každou neděli o páté chodíval na varhanní koncerty u Jakuba a po nich posedět v salonku v patře vinárny Makarská na Malostranském náměstí. Býval tam Vladimír Erlebach i sochař Jan Koblasa. Sedávala tam i jedna dáma se svým partnerem, o němž říkala, že to je její poslední štace. Jmenovala Marie Fantová, známá jako Ma-Fa, překladatelka z angličtiny, dcera architekta Fanty a někdejší milenka Jana Masaryka. Bylo to inspirativní prostředí.

Po celou dobu studií jsem s matkou bydlel v podnájmu na Václavském náměstí 55 u jistého doktora Josefa Tichého, zámožného gynekologa. Pocházel z Loun, byl kamarád s Karlem Konrádem a Konstantinem Bieblem. Znal jsem tehdy málo koho, kdo by tak jednoznačně dával najevo svůj odpor k režimu. Občas mě i politicky školil a půjčoval literaturu. Dojížděl do Chomutova, kam byl poslán z trestu, ale pokud byl v Praze, scházela se u něj vybraná společnost. Měl zavedenou knihu hostů, doufám, že ji zdědila jeho dcera, filmová historička Milica Pechánková, kterou jsem znal jako úplně malou holčičku. Ta kniha byla skvostným historickým dokumentem: i já jsem se osobně mohl setkat s malířem Františkem Tichým, grafičkou Ludmilou Jiřincovou nebo literátem T. R. Fieldem.

Co však pro mne bylo z těch studentských let nejcennějším, byla možnost prožít pražský koncertní život. Od gymnaziálních let jsem si zamiloval klasickou hudbu

a v Praze jsem ji prožíval, jak jen to bylo možné. Koncerty FOK ve Smetanově síni a České filharmonie v Rudolfinu mi většinou neunikly. A to vše za pár korun, které jsem vtiskl uvaděčce či uvaděči. Stejně tak jako Josef Sudek, s kterým jsme sedávali na schodu v místě k stání ve Smetanově síni. To by už dnes možné nebylo. Největším svátkem vždy býval festival Pražské jaro, kde jsem se vždy cítil jako světobčan. S bolševickým režimem neměl evidentně nic společného.

Byt na Václavském náměstí byl strategicky výtečný: pár desítek metrů od nás v Opletalově ulici, v místě dnešního Divadla Radka Brzobohatého, působilo Divadlo hudby. To už dnes není ani známo, že nejen v Praze to byly vlastně koncertní sály, kde se denně provozovala z desek reprodukováná klasická hudba. Za vstupné dvě koruny jsem v předsáli mohl poslouchat v pohodlném křesle celý klasický repertoár. Stejně tak jsem to měl blízko do Smetanova divadla, dnešní Státní opery. V těch letech jsem poznal celý jeho program, na nejlepší kusy jsem chodil i několikrát. Za pětikorunu uvaděčce, k stání samozřejmě.

Naše studia svým způsobem rozdělil rok 1956. Po mnoha letech se mohl uskutečnit studentský majáles, jasný protibolševický protest, což bylo možné jen proto, že režim po XX. sjezdu KSSS znejistěl. A pak následovaly tzv. maďarské události. V našem ročníku byli dva maďarští studenti, kteří nás informovali, co se u sousedů děje. Znali jsme hnutí Petöfiho kroužků a otevřenost projevu, která najednou byla možná, zejména na univerzitách. Začali jsme oprašovat svou gymnaziální latinu a četli jediné dostupné západní noviny, italský komunistický deník L'Unità. Maďarské události jsem velice prožíval až do jejich tragického konce.

Díky kamarádce Haně Ghali jsem se asi roku 1955 seznámil s tajemníkem indického velvyslanectví, jen o něco starším, než jsem byl já. Navštěvoval mne na Václavském náměstí a já jeho několikrát v rezidenci indického velvyslanectví pod Novými zámeckými schody. Pocházel z chudé rolnické rodiny, vystudoval Oxford a měl rád Mozarta. Jmenoval se Venkate Suaran. Když došlo k maďarským událostem, poslal premiér Džaváharlál Néhrú do Prahy zvláštního vyslance Khoslu, aby okamžitě odjel do Budapešti a podal mu zprávu o situaci. Díky Venkatemu jsem viděl fotografie a filmové záběry, z nichž bylo jasné, že šlo o celonárodní povstání, a nikoli o nepokoje nějakých kriminálních živlů. To jsem si samozřejmě nenechal pro sebe. Venkate se mnou jednou v létě odjel do Tišic brigádničit na státní statek. Stal se pak v New Yorku indickým velvyslancem při OSN a nakonec snad indickým ministrem zahraničí.

Co Reduta a později Viola, potkalo vás to?

Nejenže mě to potkalo, byl jsem tam „pečenej vařenej“. Myslím ovšem Redutu z doby pozdější, kdy tam s Ivanem Vyskočilem účinkoval Pavel Bošek. Ten byl mým přítelem, navštívil jsem snad všechna jejich představení. To byla má pravá divadelní láska, i když to bylo vlastně Nedivadlo. Ale to jsme časově někde jinde, včetně té Violy. – Vrátime-li se do padesátých let, činohru jsem zvlášť soustavně nesledoval. Ale viděl jsem několikrát Jana Wericha s Miroslavem Horníčkem, rád jsem chodil do Komorního divadla, které patřilo Městským divadlům pražským. Nezapomenu na inscenaci *Obchodníka s deštěm* s Danou Medřickou a Radovanem Lukavským.

A co přišlo po škole? Tenkrát se nastupovalo do zaměstnání na umístěnku.

Měl jsem povinnost nastoupit od 1. srpna 1958 do Krajského domu osvěty v Ostravě, jenže mi zároveň hrozila vojna. Musel jsem požádat o odklad nástupu do prezenční služby, který byl schválen. V září jsem se oženil, manželka v Praze skončila zaměstnání a přijela za mnou. A pár dní na to jsem dostal povolávací rozkaz, odklad

najednou nefungoval. Jedinou šancí bylo mých dvanáct dioptrií, na něž jsem se na vojenské správě v Praze 3 odvolával. Domohl jsem se prohlídky na očním oddělení ve Vojenské nemocnici a vzápětí tzv. modré knížky. Díky ní jsem získal dva roky života, jedno z životních vítězství. A mohl jsem se vrátit do Ostravy.

Byl jsem krajským metodikem vědecko-osvětové práce. Nikdy jsem nepochopil, co bylo mým úkolem. Jezdil jsem po okresech a rozmlouval s okresními osvětovými inspektory, většinou sympatickými pány. Přivydělával jsem si přednáškami a psaním hudebních kritik.

Po dvou měsících přespávání v kanceláři jsem sehnal podnájem v jedné přízemní místnosti vily v Zábřehu, tam jsme žili asi rok a čtvrt. Celou tu dobu jsem bezúspěšně obesílal inzeráty na zaměstnání v Praze či blízkém okolí, až se mi podařilo konkurzem získat místo ve Vojenském historickém ústavu. Nastoupil jsem 1. listopadu 1959. Když se přiblížil termín, kdy se měla narodit dcera, vrátila se do Prahy i manželka. Protože jsme neměli byt, žila u přátel, od kterých jsem ji převezl rovnou do Vojenské nemocnice, kde porodila Barboru. Byl jsem chudý jak kostelní myš a moje žena ještě o něco víc. Obě jsem převezl do propůjčeného podnájmu o jedné místnosti přímo 24. prosince, měl jsem 67 Kčs a z nich uspořádal první Štědrý večer.

V této době došlo k události, která poznamenala celý můj následující život. Psal se 27. duben 1960, byla středa, svátek měl Jaroslav. Z mé pracovny ve Vojenském historickém ústavu si mě nechali vyvolat dva příslušníci StB, posadili do auta a odvezli na ministerstvo vnitra na Letné. Důvod mi ani na mé naléhání nesdělili. Předvedli mě do místnosti s několika neuniformovanými muži. Po první otázce, zda znám Vladimíra Straku, jsem pochopil, oč jde, a začalo mi být úzko.

Událost, která byla předmětem zájmu vyšetřujících, se odehrála 16. prosince 1952. Skupina čtyř revolvery ozbrojených mladíků přepadla při zdi židovských hřbitovů čtyřčlennou vojenskou hlídku vracející se ze služby u strašnické vysílačky; žádali vydání zbraní. Při přestřelce byl jeden voják zraněn, druhý usmrčen. Útočníci získali jeden samopal a utekli. Organizátorem akce a vůdcem odbojové skupiny byl Vladimír Tomek, jedním z účastníků Vladimír Straka, původně spolužáci z francouzského La Guardiaova gymnázia. Pátrání po aktérech bylo po dlouhá léta marné, dopadeni byli až 17. prosince 1959.

Podrobnosti této události jsem sice neznal, ale příběh ano. S Vladimírem Strakou jsme se poznali jako studenti historie, byli jsme v témže studijním kruhu. Navštěvovali jsme se, znal jsem jeho matku i osud otce, který před válkou jako diplomat působil v Budapešti, za okupace byl tajemníkem Kruhu přátel divadla D41 a při zátahu gestapa v roce 1942 v divadle byl zatčen a našel smrt v koncentračním táboře Gross-Rosen. Při jedné oslavě zkoušek v prvním ročníku mi Voloda o přepadení vyprávěl. Po léta ho pronásledoval strašidelný životní zážitek, kdy umírající voják volal maminku. Ani na chvíli jsem si nepřipustil myšlenku, že bych měl akci oznámit, celých sedm let jsem žil s vědomím, že mohu být obviněn z neoznámení trestného činu zabití či vraždy. Důvodem byl totožný postoj k bolševickému režimu, i když jsem se s danou akcí plně neidentifikoval; hlídku tvořili řadoví prezenční vojáci.

Tomkova skupina se vedle jiných aktivit někdy v roce 1959 pokoušela dát do oběhu falšované bankovky. Ty byly zachyceny, což byl krůček k odhalení kauzy z roku 1952. Brzy poté došlo k soudu, Tomek byl odsouzen k trestu smrti a popraven 17. listopadu 1960. Stal se poslední obětí politických procesů v Československu. Ostatní členové skupiny byli odsouzeni k mnohaletým trestům, Vladimír Straka na osm let, z nichž šest si odseděl. V červnu 1958 jsme zakončili vysokoškolská studia, já jsem odjel na umístěnku do Ostravy a oženil se, Vladimír po nějaké době

nastoupil vojenskou prezenční službu. V okamžiku, kdy došlo k odhalení skupiny, byl ještě na vojně, já jsem několik týdnů předtím nastoupil do Vojenského historického ústavu, den po zatčení Tomkovy skupiny se nám narodila dcera. Souběh těchto událostí byl pro můj další život fatální. Při výslechu na ministerstvu vnitra jsem byl na základě Strakovy výpovědi obviněn z neoznámení teroristického útoku, čímž jsem umožnil přípravu dalších protistátních činů této skupiny. Během téměř pětihodinového výslechu jsem se snažil Strakovu účast vysvětlit tak, že jako nedospělý mladík nechápal závažnost dané akce, sám nestřílel a jako první utekl. Sebe jsem obhajoval tím, že jsem o události nebyl nijak podrobně informován, a dokonce jsem všemu ani tak úplně nevěřil. Dostalo se mi ale zásadního poučení: mám si konečně uvědomit, že „spadla klec“ a začít na objasnění věci s vyšetřovateli spolupracovat. Celý rozhovor se odehrával převážně formou výhrůžek, co si v případě mého zatčení počne manželka bez bytu a zaměstnání, zato s čtyřměsíčním dítětem. Byl jsem pro estébáky snadnou kořistí. Pochopil jsem, že vyjít z úřadovny je možné jen dvojnásobným způsobem: buď do vyšetřovací vazby a do kriminálu – nebo jako spolupracovník StB. Mohl jsem si jen v duchu představovat a doufat, že se mi jednou podaří se z toho nějak vykroutit. Nadiktovaný text o spolupráci a závazek, že o všem pomlčím, jsem podepsal.

Během šedesátých let se uskutečnilo ke dvaceti schůzkám s několika různými příslušníky StB, jedinkrát v konspiračním bytě, jinak na různých místech. Jménem jsem nikoho z nich neznal, při telefonním styku jsem mluvil s „Jardou“. Při změně pracoviště (v únoru 1961 jsem přešel do Ústavu pro českou literaturu ČSAV) jsem využil toho, že jsem neměl doma telefon, několik měsíců se neozval a patřičně to pak schytl. Tehdy jedinkrát jsem byl dotazován na několik konkrétních jmen pracovníků ústavu. Snadno jsem se toho zhostil: dva po mém příchodu odešli, aniž jsem je poznal, třetí spáchal sebevraždu; neměl jsem co vyprávět. Od počátku jsem ale odmítal denuncovat kohokoli a jedině, na co jsem přistoupil, bylo, že čas od času sdělím své názory na celkovou společensko-politickou situaci. Jinak jsem po celou dobu zdůrazňoval, že ve vnuceném postavení se cítím špatně: neumím lhát, neumím předstírat, vše na mně každý pozná, nejsem pro danou činnost správně psychicky vybaven. Postupem času zřejmě pochopili, že jsem nepotřebný. Posledních několik setkání jsem absolvoval se dvěma „strejci“, s nimiž stačilo postát v bufetu na Národní třídě nad dršťkovou polévkou. Naposled někdy koncem roku 1967.

Nebyl to však definitivní konec, přišla druhá etapa útrap. I pro mne se za rok 1968 dostavil trest, byl jsem donucen opustit Akademii věd a po několika letech se mi podařilo zakotvit v Národním muzeu. A tam se odehrála scéna, s kterou jsem ani v těch nejčernějších snech nepočítal. Po třinácti či čtrnácti letech přede mnou znovu stáli příslušníci StB. Jako odborník mám prý dobrou pověst a měl bych je při občasných setkáních se svým oborem seznamovat. Bylo mi jasné, kam směřují, a jakékoli rozhovory jsem odmítal jako bezpředmětné. Jsme ale na začátku osmdesátých let, běží akce Asanace a jednou z hlavních figur té doby byl můj švagr Rudolf Battěk. Přišla řeč na můj někdejší úvazek, který je třeba obnovit. Začali vyhrožovat ztrátou zaměstnání v NM a problémy, které by mohly mít mé děti ve škole. A co hlavně: asi by mí přátelé těžko pochopili, že jsem spolupracoval s StB. Nepochyboval jsem, že by takovou informaci byli schopni rozšířit. Přes vědomí všech možných komplikací jsem nebyl ochoten cokoli obnovovat a odmítl jakékoli styky.

Návštěv se uskutečnilo asi pět během dvou, tří let, vždy vpadli do mé pracovny, samozřejmě bez ohlášení. Sdělil jsem jim jedinou informaci: Rudolf Battěk s rodinou ani sám nehodlá republiku opustit. I přes to, že během sedmdesátých a osmdesátých let si užil kriminálu v celkové délce osm a půl let. Tato epizoda se pak

definitivně uzavřela v červnu 1985. Na poukaz odborové rekreace jsem měl odjet do Jugoslávie. Výjezdní doložku jsem po tahanicích obdržel den před odjezdem. Ale na hranicích v Rusovcích jsem byl podroben hodinové prohlídce a po dalších asi dvaceti minutách jsem byl z autobusu vyvolán pohraničником slovy: „Pan Štěpán si vezme zavazadla a vystoupí. Praha rozhodla, že neodjede.“ Byl mi odebrán pas s výjezdní doložkou a v Praze jsem pak obdržel písemné sdělení, že není v souladu se státními zájmy ČSSR, abych byl držitelem cestovního dokladu. Od roku 1982 jsem už v análech StB figuroval jako „prověřovaná osoba“.

Mou euforii spojenou s nově nabytou svobodou v roce 1989 ale v červnu 1992 vystřídal šok zvaný Cibulkovy seznamy. Došlo mi, že nic neskončilo, bolševická Státní bezpečnost bude i nadále můj život ovlivňovat. Poté, co jsem si v seznamech své jméno přečetl, sdělil jsem svůj příběh pracovníkům svého oddělení, rezignoval na místo vedoucího a na všechny funkce (včetně členství ve vědecké radě Ústavu pro českou literaturu či v redakční radě Divadelní revue) ve víře, že v nově vznikající společnosti nemají co dělat ti, kdož se nějakým způsobem pošpinili za starého režimu. A já jsem se takto stigmatizován cítil.

Ze spisů Státní bezpečnosti, které jsem v průběhu přípravy našeho rozhovoru prostudoval a které má každý občan možnost zhlédnout v badatelně Ústavu pro studium totalitních režimů, ale vyplývá, že jste byl obětí režimu. Nikomu jste neublížil, nikoho neudal, nikdo vaší vinou nebyl perzekvován. V roce 1968 byla „spolupráce“ přerušena s odůvodněním, že nevyvíjíte potřebnou iniciativu.

Ano, ale i po třiceti letech svobody, kdy sice smím volit, třeba i Andreje Babiše, jsem svým způsobem neplnoprávným občanem. Neudělalo se nic pro to, aby všichni v seznamech zapsaní nemuseli nést stejný cejch. A „řídící orgánové“ jsou jakéhokoli zveřejnění ušetřeni, žádné jejich seznamy k dispozici nejsou.

Vše, co jsem zde ve zkratce popsal, jsem detailně zaznamenal v dokumentu o třiceti normostranách, který jsem předal organizaci Post Bellum, jíž jsem navíc v rámci projektu Paměť národa poskytl na jaře 2019 i téměř šestihodinový rozhovor týkající se i dalších událostí mého života. Ale i odtamtud jsem, bohužel, nakonec odešel s pocitem, že všemocná StB svými materiály i nadále ovlivňuje naše životy a vlastně tím celou společnost. Na věčné časy.

Vraťme se raději do Vojenského historického ústavu.

Stal jsem se jeho odborným pracovníkem s platem 1200 Kčs měsíčně. S kolegou Jaroslavem Pospíšilem jsme měli za úkol připravit scénář nové expozice Muzea československé armády. Těto složce velel major Jaroslav Křížek, historik, dalším naším kolegou byl Toman Brod. V čele ústavu stál generál Kučera, čím si to zasloužil, nevím. Ústav měl řadu složek, my jsme sídlili přímo v centrále na Žižkově pod Památníkem osvobození, v karlínské Invalidovně se nacházel Vojenský historický archiv, ve Schwarzenberském paláci na Hradčanském náměstí Vojenské historické muzeum. Ve dvou složkách působili vojenští historikové. V jedné z nich Eda Čejka, Bohouš Klípa a František Kružík, s těmi jsem se přátelil. V druhé, té důležitější, byli například Karel Pichlík s Karlem Bartoškem, kteří se kdysi proslavili knížkou o zvěrstvách spáchaných americkými vojáky při „okupaci“ západních Čech. Pak svůj obraz vylepšili, Bartošek prací o pražském povstání v květnu 1945. Oba v šedesátém osmém roce fandili obrodnému procesu a za normalizace za to byli patřičně odměněni.

Nebyl tam v té době „uklizený“ Ludvík Svoboda?

Když ho při státní návštěvě vytáhl Chruščov z JZD, oblékli ho do generálské uniformy a nejdřív vozili na besedy k vojskům a pak opravdu uklidili do Vojenského historického ústavu. Zřídili mu tam speciální oddělení, kde seděl s dvěma historiky (jedním z nich byl Václav Kural, který za normalizace skončil jako čerpač a topič) a ti s ním napsali paměti *Z Buzuluku do Prahy*. On je pak podepsal. Působil na mne jako takový hodný strejda, chodil tam už jen občas, žil v klidu. Když jsem potřeboval převézt dětskou postýlku z vesnice od rodičů, kde manželka s dcerou do léta 1960 žily, do Prahy, půjčil mi šestsettrojku i se šoférem.

V témže roce se objevil inzerát oznamující, že při nově založené katedře estetiky na filozofické fakultě bude otevřeno dvouleté postgraduální studium. Tento obor zmizel z programu výuky v padesátých letech okamžikem, kdy přestal existovat seminář profesora Mukařovského. Abych se tam mohl přihlásit, musel jsem mít souhlas zaměstnavatele. Získal jsem ho s odvoláním na připravovanou muzejní expozici, kde se zajisté estetika musí uplatnit. To bylo přesně to, po čem jsem prahнул. Vůbec nevím, jak se podařilo zvednout estetiku z popela, v té době byla ještě považována za buržoazní pavědu, stejně jako kybernetika. Obě disciplíny mě tenkrát zajímaly. Katedru vedl Mukařovského zeť profesor Antonín Sychra, dějiny estetiky a obecnou teorii umění přednášel Jaroslav Volek, dějiny české estetiky profesor Mirko Novák a pak jsme se učili o všech uměleckých druzích. O divadle u Milana Lukeše, o literatuře u Jana Cigánka, o dějinách hudby u Jana Kouby, o Stravinském a Schönbergovi u Ivana Vojtěcha, o výtvarném umění u Vladimíra Fialy a o filmu u profesora Lubomíra Linhartu. Sám šéf, původně muzikolog, který měl daleko k bolševické ideologii, nás seznamoval s experimenty ve vnímání hudby, Miloš Jůzl s její estetikou. Základy logiky přednášel profesor Otakar Zich.

Bylo to prostředí maximálně inspirativní a přitom zkoušky byly přísné. Hodnotu studia zvyšoval fakt, že v kolektivu asi třiceti posluchačů, většinou již úspěšných dospělých lidí širokého spektra profesí, všichni toužili po rozšíření svých obzorů. Architekti, kunsthistorici, literáti, kritikové, divadelníci, výtvarníci, režiséři, choreografové. Byl tam i vysokoškolský tělocvikář, soudce, ekonomka a manažer Soluny, družstva šperkařů a zlatníků. Ti z nejznámějších: Antonín Moskalyk, Pavel Bošek, Věra Linhartová, Alexandr Novák, Jan Klusák. Neobyčejně jsem si vážil toho, že jsem se v takovém seskupení mohl pohybovat. S mnohými jsme se ještě dlouho po studiích scházeli.

Ale to už jste měl pomalu namířeno jinam, do Ústavu pro českou literaturu...

Ano, ještě v témže roce mě poslal doktor Červinka na Strahov, abych se ucházel o místo v Kabinetu S. K. Neumanna. Chtěli historika, aby básníkovu dílo, připravované ke kompletnímu vydání, začlenil do širokého kontextu dějů, počínaje anarchismem. Ten byl tématem jedné mé ročníkové práce. Tajemník ústavu Mojmír Otruba si mě pozval, hezky se mnou promluvil – a skoro rok se nic nedělo. Až na jednou přišel dopis, abych se dostavil do sekretariátu a dojednal přijetí. Ve snu by mě nic takového nenapadlo. Šéfem kabinetu byl jmenován František Kautman, složitá a zajímavá osobnost, jakoby vyšlá z Dostojevského románů. Jako editorky měly pracovat Milada Chlíbařová a Stanislava Jarošová, provdaná Mazáčová. Pracovnu jsem sdílel s šéfem a s Vladimírem Karfíkem.

To bylo kdy?

V únoru 1961. Byl jsem z toho neobyčejně šťastný. Přijímal mě ještě profesor Mukařovský a setkal jsem se tam s plejádou lidí, kteří ústav zakládali a pracovali

v něm: Rudolf Havel, Zdeněk Pešat, Mojmir Otruba, Miroslav Červenka, Jaroslav Kolár, Emil Pražák, Jiří Brabec, Miroslav Kačer, Mojmir Grygar, Milan Jankovič a další a další, k nimž jsem s obdivem vzhlížel a pak se s nimi spřátelil. Nastoupil jsem ve stejnou chvíli s Jiřím Opelíkem, s nímž jsme kamarádi dodnes. On byl už tenkrát uznávanou autoritou. Brzy jsem se zapojil i do činnosti oddělení dějin 20. století, kde právě vrcholila práce na tzv. modrém *Slovníku českých spisovatelů*, v němž mám asi patnáct hesel. Postupně jsem do tohoto oddělení, které tehdy vedla Eva Strohsová, přešel a orientoval se na další práce encyklopedického charakteru. Do prvního svazku *Statí a projevů* S. K. Neumanna jsem napsal pojednání o českém anarchismu a začal pracovat na kandidátské práci na stejné téma. Nikdo se mu tenkrát ani později důkladněji nevěnoval. Prošel jsem mj. všechny známé anarchistické časopisy a desítky nových, o nichž nikdo neměl tušení, objevil. Jejich bibliografický soupis je součástí práce s názvem *Český anarchismus od začátku 80. let XIX. století do roku 1914*, napsané v roce 1966, obhájené o rok později. Jednalo se dokonce o jejím vydání v nakladatelství Svoboda, ale přišly zlé časy a sešlo z toho. Do roku 1968 jsem psal kritiky a menší studie do literárních a odborných časopisů, mimo jiné z estetiky a obecné teorie umění, které jsem mezitím vystudoval.

Jak vám tam bylo, v Ústavu pro českou literaturu?

Je to přece doba „zlatých šedesátých“. Tento termín převzatý z historie českého filmu onoho desetiletí se klidně dá převzít pro celkové klima společnosti. Vycházela celá řada nových časopisů, literárních především, a vším tím jsme v ústavu intenzivně žili. Paradoxní ovšem bylo, že došlo k zásadnímu rozporu mezi jeho vedením a vědeckými pracovníky. Akademik Mukařovský odešel hrát roli mírotvorce a jeho místo převzal Ladislav Štoll, též „akademik“. Ten s sebou přivedl několik lidí, Květu Homolovou, Vladimíra Forsta, snad i Zdeňka Eise a další. S nimi se víceméně podařila integrace, ale ředitel na veřejnosti i uvnitř vedl s ústavem nepřetržitou válku. Zvláštní situace, která trvala až do osmašedesátého roku.

Jak jste prožívali tzv. obrodný proces?

Jakmile se rozjel na nejvyšších státních i stranických postech, staly se i pro instituce na všech úrovních aktuálními změny v různých orgánech, samozřejmě i odborových. Hlavní tendencí bylo, že v nových volbách vedoucí funkce opouštěli straníci a předávali je do rukou bezpartijním. Byl jsem tehdy členem závodního výboru odborové organizace, který rozhodl, že nový předseda bude volen hlasováním z pléna. Z několika kandidátů jsem obdržel nejvíc hlasů. Byl jsem trochu v úzkých, ale začal jsem věci brát vážně.

V průběhu obrodného procesu roku 1968 se především začal hledat způsob, jak vyměnit vedení ústavu. Náhrada byla jasně daná, nespornou autoritou byl profesor Felix Vodička. A protože váha odborů nebyvale stoupla, rozhodli jsme se svolat celou ústavní shromáždění, vysvětlit Ladislavu Štollovi zásadní nutnost, aby pochopil nastalou situaci, přijal ji a sám se rozhodl funkci opustit. Shromáždění se uskutečnilo ve studovně ústavní knihovny, byl jsem pověřen jeho vedením a zahájil program s jediným bodem. Řediteli jsem sdělil, na čem jsme se usnesli, a otevřel diskusi. Netrvala nijak dlouho, nějakým způsobem do ní snad byl zapojen i vysoký funkcionář ÚV KSČ Jaromír Obzina. Když jsem odpovídal na otázku po nástupci a jmenoval profesora Vodičku, na žádné protiargumenty se soudruh Štoll nezmohl. Moc toho vlastně ani nenamluvil, odešel a za pár dní demisi podal. K žádoucí změně pak vzápětí došlo a těšili jsme se na šťastné zítřky. Brzy ale přijely tanky a v létě 1969 byl profesor Felix Vodička odvolán. Tím skončil i celý slavný obrodný proces u nás v ústavu.

Ještě malé extempore: Od jara osmašedesátého roku jsem dostával od svého kamaráda Jana Krejčího, imunologa, který byl na stáži v Londýně, naléhavé dopisy s varováním, že to u nás špatně dopadne, že mám všeho nechat a s rodinou odjet za ním. Vyslyšel jsem ho až v listopadu, když už to vskutku špatně dopadlo. Sebrali jsme děti a peřiny a jednoho dne jsme vystoupili na Victoria Station v Londýně. Honza nás ubytoval v podkroví své pronajaté vilky a sehnal mi adresy na katedry slavistiky na univerzitách v Británii a USA. Napsal jsem asi patnácti profesorům, všichni odpověděli. To mě fascinovalo a dodnes fascinuje. K této civilizaci máme ještě daleko. Všichni se omlouvali, že jsem přijel proti ostatním poněkud pozdě, ale hledali další možnosti a většinou mě odkazovali na profesora Cecila Parrotta, jenž v Lancasteru na univerzitě založil bohemistické pracoviště zvané Comenius Centre. Sešel jsem se s ním v Londýně a začaly se rýsovat jisté možnosti. Jenže se ukázalo, že všichni v rodině na emigraci nejsme připraveni. Kromě toho mi doma umíral otec. Před Vánoci jsme se vrátili, s dětmi i peřinami. Se sirem Parrottem jsem ale zůstal ve styku a byl jsem mu užitečný, když překládal Haškova *Švejka* do angličtiny. Ten vyšel v roce 1973 u Williama Heinemanna v Londýně. Ještě ho mám schovaný – s věnováním a díky od překladatele. Příběh má ještě jeden happy end: přes atraktivní nabídky z několika univerzit v Evropě i Americe se Honza s manželkou, maminkou a pěti dětmi tři roky po mně vrátil do vlasti. Že prý člověk odněkud je a tam i patří.

A začala tzv. normalizace...

Velkému množství lidí bylo jasné, že jejich pobyt v ústavu brzy skončí. Nejvíce byli ohroženi vědečtí pracovníci, s nimiž podle nového zákona bylo možné pracovní smlouvu uzavřít maximálně na jeden rok, ale „i na dobu jakkoli kratší“. Umožňovala vyhazov prakticky na hodinu. Jako odboráři jsme se stále ještě scházeli v tzv. koordinačním výboru CSAV a hledali i nacházeli pomoc v zákonech, abychom konkrétní lidi udrželi v práci tak dlouho, jak to bylo možné.

Rozdali nám všem cyklostylované dotazníky s deseti body: popište svou práci, své postoje, napište, jak si představuje další činnost. A začaly čistky. Vytvořila se prověřková komise, byl jsem v ní zpočátku jako předseda závodního výboru a směl jsem se za odbory vyjadřovat. Seděl tam doktor Brett, který se stal zastupujícím ředitelem, Hana Hrzalová a nevím kdo za očištěnou KSČ. Když došlo na prověrky Mirka Červenky a Jindřicha Černého a já jsem se snažil je hájit, byl to můj konec. Dosadili za mě nového předsedu odborové organizace Jaromíra Pačta, jenž předtím prošel stranickými prověrkami.

Vy jste z ústavu odešel sám?

Byl jsem tam ještě nějakou dobu po odchodu z funkce odborového předsedy, díky ní chráněn zákoníkem práce. Přeradili mě z oddělení 20. století k Mojžímu Grygarovi do oddělení teorie literatury, kde působili Milan Jankovič a Mirek Červenka. Dokonce jsem ještě odjel do Varšavy, kde jsem zpracoval bibliografii teoretické literatury z knihovny Instytutu badań literackich PAN. A odtud jsem si udělal cestu do Krakova k věhlasnému teoretiku literatury profesoru Henryku Markiewiczovi. Potom se přiblížil konec mé roční smlouvy a byl jsem vyrozuměn, že její prodloužení nepřichází v úvahu. Všichni vyloučení straníci již byli mezitím „odejiti“. I do manuálních profesí.

Jako například Jan Kopecký...

S tím jsem se velice záhy setkal, asi rok a půl po mém odchodu z ústavu... Začal jsem hledat, kam se poděju. Ti, kteří byli ochotni vstoupit do Svazu přátel SSSR

a neměli velké škraloupy, mohli zůstat. To se mne ovšem netýkalo. Eva Kolárová, která na katedře teatrologie poznala ředitele Scénografického ústavu, mě upozornila, že se u něj již uchytil Mirek Kačer. Inženýr Miroslav Kouřil vlastně už vytvářel po několik let jakési druhé centrum pro kulturu, něco na roveň ministerstva. Tak to bylo pocítováno. Mnozí se o něm domnívali, že má ohromnou moc, on si to ale ve skutečnosti rozházel s těmi napravo i s těmi nalevo. V letech 1969 a 1970 přijal jistý počet v zásadě „podezřelých“ osob, které musely opustit svá pracoviště, a hodlal je použít pro své velké plány a ambice. Jeho vnitřní motivaci pochopitelně neznám, jisté je to, že v okamžiku, kdy splnili to, co potřeboval, u něj skončili. Začal chrlit spoustu edicí a časopisů, mezi nimi i Prolegomena scénografické encyklopedie. Mě přijal, abych vytvořil dokumentační oddělení spojené s knihovnou a vymyslel jeho koncepci. Po roce mne povýšil do funkce šéfa nově ustaveného odboru vědeckých a technických informací, čímž pode mne spadala i veškerá ediční činnost. O Miroslavu Kouřilovi by bylo možné dlouho vyprávět...

Myslím, že to bude mnoho lidí zajímat.

Nejenomže měl spoustu nápadů, jak ústav ekonomicky zajistit, měl tam nejen scénografy, ale i inženýry, kteří začali rozvíjet jeho teorie, a dokonce připravovat podmínky, aby podnik mohl vydělávat. Osvětlování historických staveb se rozvinulo v nový samostatný útvar. Po vzoru Maroldova panorámatu mělo být v Milovicích u sovětské posádky vybudováno panorama bitvy na Dukle. Neznám nikoho, kdo by je naživo viděl, nicméně se usuzovalo, že Kouřil má vazbu snad přímo až na Kreml. Přijetím Miroslava Kačera demonstroval jakýsi příklon k strukturalismu, zejména v Prolegomenách, kam začala přispívat řada kvalitních literárních a divadelních vědců.

Vladimír Jindra, Jaromír Paclt, Miroslav Procházka...

Ano, ale třeba i Jaroslav Pokorný. Najdete tam i Jana Kopeckého, kterého jsem dostal i já od osudu darem. Kouřil mě pověřil prací na jednom ze svých nápadů: „Založíte edici Teatralia, obejdete všechna pracoviště s divadlem nějak související, sepíšete příslušnou literaturu v jejich knihovnách a dalších fondech a vydáme to v celku jako pomůcku pro teatrologu, studenty a další badatele.“ Spojil mě s panem profesorem Kopeckým, který tehdy pracoval na vodních vrtech někde poblíž Kačiny a ve volných chvílích sepisoval teatralia uložená na zámku. Knihovna, kterou vytvořili Chotkové, obsahuje na čtyřicet tisíc svazků, teatralií je asi desetina, soupis je jejich výběrem. Tisky z 18. a 19. století jsou psány ve všech hlavních evropských jazycích, redakční práce s bibliografickými záznamy byla nejtěžší, jakou jsem kdy dělal. Každý druhý záznam byl evidentně chybný, musel jsem ho panu profesorovi i víckrát poslat k prověření. Nakonec jsme to vydali tiskem, Jan Kopecký to pochopitelně nesměl podepsat, jeho předmluvu jsem pokrýl svým jménem. Další velký úkol byl soupis teatralií v Divadelním oddělení Národního muzea. Na to jsem našel pod jinými jmény tři externisty, kteří měli zákaz pracovat ve svém oboru: Milana Jankoviče, Jiřího Brabce a Jindřicha Černého. Tuhle práci organizační a redakční jsem dělal velice rád, dílo ve třech svazcích je snad dodnes užitečnou příručkou.

To, co inženýra Kouřila charakterizovalo, byla jeho cholerická povaha. Jakmile se mu někdo znelíbil, byl odstraněn. To se stalo, důvod neznám, Miroslavu Kačerovi. Z vinohradské centrály byl přesunut na staveniště v Celetné ulici, nevím, s jakým posláním. To staveniště byl Manhartský palác, dnes sídlo Divadelního ústavu. Chátrající dům získal Kouřil díky své obratnosti a zrekonstruoval jej z prostředků vlastního ústavu a podle vlastních projektů. Bez ministerských dotací a snad i bez jeho dohledu. Vše, co tam dnes je, vybuodoval on, pro sebe. Nakonec tam nesměl ani vstoupit.

A jaký byl Kouřil šéf?

Byl schopný manažer. Zavedl systém, jak kontrolovat pracovníky, aniž by se na tom musel sám podílet – kontrolovali se navzájem. Každý útvar či oddělení měly svůj hlavní úkol vycházející z ročního plánu. Ten podléhal centrální kontrole. Kouřil ale vymýšlel témata pro každého odborného pracovníka, stanovoval počty hodin. Prakticky každý zodpovídal za nějaký úkol, kontroloval a současně byl kontrolován. Poslední den v měsíci všichni běhali s výkazem a navzájem si podepisovali počty vyčerpaných hodin. Jako šéf byl často nesnesitelný. Při cestě do práce jsem trpěl žaludeční neurózou.

A jaký byl tomu konec?

Kouřil byl už delší dobu neoblíben na všech stranách a první pokus jeho ústav zrušit se měl realizovat již za obrodného procesu. Odvolávací dopis mu údajně dorazil, on jej ale uložil do šuplíku, kde zůstal až do příjezdu tanků. Pak už se na něj nikdo neptal. Ale i novým normalizačním strukturám začal být Kouřil nepohodlným. Ministerstvu došla trpělivost a v roce 1974 Scénografický ústav zrušilo. Všichni museli odejít a jen několik málo šťastných smělo přejít do Divadelního ústavu, který dostal darem Manhartský palác. Mezi nimi jsem byl i já. Straničtí azylanti teď už definitivně museli odejít do kotelen, v nejlepším případě taxikařit. Miroslav Kouřil se stal profesorem na teatrologii, a jeden čas dokonce vedoucím katedry.

Do Divadelního ústavu jste byl přijat na nějaký projekt nebo větší úkol?

Paní ředitelka Soukupová věděla o mém postu ve Scénografickém ústavu a přivedlo ji to k myšlence vybudovat v Divadelním ústavu též dokumentační oddělení. Do té doby se zde dokumentace činohry, opery, baletu i loutkářství vedla odděleně, nesystematicky, bez vzájemného propojení. Problém nebyl u dokumentace opery, baletu a operety, tu si vedli pracovníci pověřeni těmito obory, Eva Herrmannová, Vladimír Vašut a Milada Marklová. Loutkové divadlo si podle svého obhospodařovala Jarmila Majerová. U činohry to bylo jinak: nebyla jasně určena zodpovědnost, proslýchalo se dokonce, že se výstřižky a divadelními programy, které docházely na pracoviště ve Sněmovní ulici, občas i zatápělo...

Dostal jsem místnosti v zadním traktu budovy a dvě pracovnice, bývalé herečky: Helenu Cmíralovou a Věru Pleskotovou. K nim za čas přibyl vystudovaný teatrolog Petr Kučera. Do oddělení patřil i fotograf Vilém Sochůrek. Přivezli mi ze Sněmovní ulice kvanta nezpracovaných a totálně neutříděných materiálů v papírových pytlicích. Jediné, co bylo přehledné a ihned použitelné, byla personální abecedně řazená kartotéka divadelních umělců s hlavními životopisnými údaji a s obálkou, kam se ukládaly kritiky, články a fotografie. V tom se dalo pokračovat a snad dodnes pokračuje. U ostatních materiálů bylo třeba vymyslet způsob archivace, předtím však je roztrždit podle typu a charakteru na programy, ročenky atd., chybějící zajistit z divadel a pak podle nich sestavovat soupisy repertoáru jednotlivých profesionálních scén.

Nejpracnější bylo poradit si s tisíci výstřižků v pytlicích. Byl mi povolen externí spolupracovník Jindřich Černý, který v té době v maríngotce hlídal jakousi stavbu. V tašce si odnášel hrsti výstřižků, které pak bylo třeba určit a uložit. Byl to hlavně on, kdo vymyslel jasný a jednoduchý systém obálek s materiály, propojených s kartotékou inscenací, který funguje dodnes.

Později se dokumentační oddělení rozrostlo o Karla Krále, Jindru Duškovou, dceru Zdeňka Urbánka a manželku scénografa Jana Duška. Po smrti Viléma Sochůrka jsem jako fotografa přijal Martina Poše, který ještě vylepšil kádrový profil oddělení tím, že předtím stačil podepsat *Chartu 77*.

Dokumentační oddělení dodnes funguje, snad mohu říci, na mnou vytvořených základech. Nejvíce si však považuji, že se mi podařilo sestavit a vydat pět svazků ročenky *Česká divadla*, které obsahovaly podrobný úplný soupis repertoáru profesionálních divadel za sezony 1971/1972–1978/1979.

Jak vzpomínáte na již vícekrát jmenovanou Evu Soukupovou, dlouholetou ředitelku Divadelního ústavu?

Doktorka Soukupová byla pozoruhodnou osobností. Komunistické moci sloužila naprosto bezproblémově a ve všech ohledech spolehlivě, zároveň jsme všichni věděli, že se s ní dá hovořit, když bylo potřeba někomu pomoci. Sehnat peníze pro Jiřího Brabce, pracujícího na smlouvu pod jiným jménem, nebylo problémem. A klidně pak podepsala i smlouvu doktoru Jiřímu Hudečkovi, vyhozenému předtím z Vojenské politické akademie, když přišel se zajímavým projektem, který již v té době směřoval k integrální dokumentaci divadelního dění. Ředitelka Soukupová byla ochotná věc podpořit i financovat. Šlo o zárodek počítačové technologie, tehdy v druhé polovině sedmdesátých let se ovšem jednalo o děrnoštítkovou metodu, dnes již dávno zapomenutou.

Posunuli jsme se až k vašemu poslednímu působišti – k Divadelnímu oddělení Národního muzea, kde jste nakonec pobyl nejdelší dobu svého profesního života...

Díky tomu, že k mé spolupráci s oddělením došlo již v době, kdy jsem byl zaměstnancem Scénografického ústavu, doporučil mě doktor Alexander Buchner jako svého nástupce. Divadelní oddělení tvořilo tehdy jednu ze sedmi částí složky zvané Historické muzeum. V jejím čele stála ředitelka Helena Johnová, etnografka, neobyčejně noblesní dáma, která svůj útvar vedla věcně a s dokonalým nadhledem. Jediná z ředitelů nebyla členkou KSČ.

Nastoupil jsem 1. listopadu 1979 a od 1. ledna 1980, ještě ve zkušební době, jsem byl pověřen vedením oddělení, definitivně jsem byl o něco později jmenován s tím, že jedním z hlavních úkolů bude připravit velkou výstavu k stému výročí Národního divadla. Zároveň to znamenalo znovu otevřít téma zřízení muzea českého divadla, které se poprvé vynořilo již roku 1895 v souvislosti s divadelní expozicí na národopisné výstavě. Prakticky hned s nástupem bylo přislíbeno oběma projektům finanční zajištění, nová systemizovaná místa a k zřízení muzea i příslušné prostory.

Oddělení vedla v okamžiku mého nástupu již několik měsíců Vilemína Pecharová, s níž jsem se dohodl, že převezmu po doktoru Buchnerovi fotografickou sbírku, od které se odvine mé vědecko-výzkumné téma. Na seznámení se s chodem oddělení, strukturou a uložením sbírek, s jejich evidencí a se všemi rozličnými psanými i nepsanými pravidly jsem měl pouhé dva měsíce. Během nich byla samozřejmě na prvním místě nutnost vytvořit si dobré kolegiální vztahy s jednotlivými pracovníky. Zběžně mě všichni z minulých let znali, ale nemohlo mi uniknout, že vstupuji do kolektivu, který za poměrně dlouhou řadu let utvořil homogenní celek. Cítil jsem se zpočátku trochu jako vetřelec, což umocnila skutečnost, že jsem vlastně nebyl vystudovaný teatrolog, a dále pak to, že v oddělení zůstal doktor Hilmera, jenž je vedl v šedesátých letech, ale za trest, že se aktivně zúčastnil hledání socialismu s lidskou tváří, musel opustit řady KSČ a v roce 1969 i vedoucí post. V kolektivu si podržel trvalou autoritu, nebylo zapomenuto, že vedoucím býval on. Postupem času se viditelné i skryté animozity srovnaly a naše oddělení v muzeu platilo za vzorové, co se týče kolegiálních i lidských vztahů. To se projevilo i tím, že na přátelská setkání kolektivu byli vždy zváni ti, kteří zde dříve pracovali; nezapomínali

jsme ani na jejich životní jubilea. V devadesátých letech se vše změnilo, pocit sou-
náležitosti se uvolnil.

Kolik mělo v té době divadelní oddělení zaměstnanců?

Základem bylo pět odborných pracovníků: Jiří Hilmera obhospodařoval scénogra-
fii a ikonografii, Vilemína Pecharová rukopisnou sbírku, Jindřiška Patková pečova-
la o sbírku loutek, sbírku tisků s knihovnou a příručkou spravovala Eva Sebevová,
knihovnice se středoškolským vzděláním. Tím pátým pracovníkem s přidělenou
fotografickou sbírkou jsem byl já. Svou správkyni měla badatelna, což bylo zaříze-
ní, jakým v rámci Historického muzea disponoval kromě nás pouze archiv. K její-
mu vedení jsem převzal Annu Freimanovou, původně sekretářku ředitelky Johnové.

Fotografickou sbírku jsem našel v poměrně zbledovaném stavu. Od dob, kdy ji měl
na starost někdejší vedoucí Jan Port, zůstávala jakási trvalá představa, že jde hlavně
o materiál k výstavám. Tak s ním pracoval ještě i Alexander Buchner. Na roztodiv-
ných místech jsem nacházel hromádky fotografií, po použití nevrácených na mís-
to. Vše soustředit, identifikovat, zkonfrontovat s evidenčními pomůckami – to byl
první úkol. Následovala potřeba fotografie správně uložit, každou odděleně v obál-
ce nebo pytlíku, které jsem k tomu účelu dal vyrobit. Tuhle mnohaletou práci pro
mne prováděla Helena Theinová, choť v roce 1974 zesnulého Hanuše Theina, basis-
ty a jistou dobu šéfa opery Národního divadla, vnučka dirigenta Prozatímního a Ná-
rodního divadla Mořice Angra. Po manželově smrti na vlastní prosbu pracovala jako
volontérka v Divadelním ústavu, se mnou přišla do muzea. Jejíma rukama prošel
celý fond fotografií, každou z mnoha desetitisíců uložila do pytlíku a opatřila sig-
naturou, některé z nich i nově identifikovala. To vše jen za pocit užitečnosti a mož-
nost být blízko divadlu, které tvořilo její život, spjatý zvláště s operou. Myslím, že
jsem sbírku fotografií a negativů uvedl do dobrého stavu, když jsem ji v roce 2005
předával, obsahovala přes tři sta tisíc předmětů v druhém stupni evidence, šedesát
pět tisíc dosud nezpracovaných fotografií a další desetitisíce negativů Olgy Housko-
vé, Jaromíra Svobody, Miroslava Tůmy v samostatném depozitáři přírůstků.

Mým úkolem bylo před přípravou výstavy o Národním divadle provést generální
revizi celé divadelní sbírky. Nejlepší ze všech byl stav knihovny a fondu rukopisů,
díky zkušené Evě Sebevové v prvním případě a kolegyni Pecharové v druhém. Jak
pokud jde o uložení fondu, tak o evidenci a stav katalogů. Problém byl s loutkář-
skou sbírkou. Jindřiška Patková, milá a laskavá kolegyně, loutkám rozuměla, umě-
la dělat působivé výstavy, kterou loutku kde ve svém depozitáři najít, věděla ale jen
ona sama. Nakonec se mi podařilo přimět ji k vytvoření podrobné lokalizace fondu.
V některých podsbírkách byl úplný zmatek. Plakáty a cedule dělal vždy ten, kdo měl
trochu času. Až mnohem později dostala fond na starost Markéta Trávníčková, kte-
rá do něj teprve zavedla řád. U scénografické sbírky jsem s doktorem Hilmerou mu-
sel podstoupit boj o důkladnou inventarizaci, jejíž prvotní podobu jsem musel více
než z poloviny nakonec provést sám. Daleko raději se věnoval publikační a výstavní
činnosti poté, co mu byly znovu umožněny. Co mne fascinovalo, byla práce zakla-
datelů oddělení Jana Bartoše a Josefa Knapa. Získali nejen co do kvality, ale i kvan-
tity ohromné sbírky a stačili je i zpracovávat. Katalogy, které po nich zůstaly, vět-
šinou rukou psané, jsou obdivuhodné a v některých případech dodnes používané.

Určité resty však zůstaly, zvláště v nezpracovaných přírůstcích, ukládaných kdy-
si v původních obalech na tzv. půdičce, patře nad knižními regály. Díky výročním
zprávám o činnosti je vše podrobně popsáno v Časopise Národního muzea, v němž
je vedoucí oddělení až do začátku devadesátých let povinně uveřejňovali. Nechá-
pu, proč se od této praxe upustilo.

Nepropadal jste ze všech těch nezpracovaných a nepřehledných „půdních“ fondů panice?

Ano, to se týkalo přírůstků, jejichž kvanta narůstala po roce 1959 vinou tehdy zavedeného systému muzejní evidence na tzv. trojdílných kartách. Jejich detailní popis byl tak pracný, že při mnohatisícových položkách vše tímto systémem zpracovat nebylo v silách pěti pracovníků. Více než panice jsem propadal roztrpčení nad nelogičností organizace divadelněhistorických pracovišť. Zatímco pět odborných pracovníků v muzeu v potu tváře muselo po všech stránkách pečovat o více než půlmilionový fond sbírek, v Divadelním ústavu desítky teatrologicky vzdělaných lidí plnily úkoly ideologického dohledu nad repertoárem a produkcí divadel. Především k tomu byl roku 1959 Divadelní ústav ministerstvem kultury zřízen. Činností některých oddělení, hlavně knihovny a bibliografie, a řady pracovníků jsem si v Divadelním ústavu samozřejmě vážil.

Když jsem pak připravoval projekt Muzea českého divadla, nešlo mi jen o historickou expozici, ale o integrální systém dokumentace a prezentace historie i současnosti našeho divadla. Počítal jsem se spojením našeho oddělení s některými složkami Divadelního ústavu a s Ústředním archivem Národního divadla, sídlícím v anenském areálu. Možná že ještě na ministerstvu kultury je někde uložen můj poslední projekt, který jsem vypracoval pro Milana Uhdeho, jenž si jej jako ministr vyžádal při našem jednom delším rozhovoru, v němž vyslovil větu: „Jestli něčeho chci dosáhnout, je to především Muzeum českého divadla, které by tu po mně zůstalo.“ Nezůstalo. Po krátké době se jeho zájmy soustředily úplně jiným směrem. A já jsem nikde žádnou podporu této myšlenky nenašel.

Ještě je třeba se vrátit k personálním otázkám. Velká změna nastala, když jsem zaměstnal péči o badatelnu Růženu Bečkovou, nejobětavější pracovníci, jakou jsem kdy zažil. Pocházela z divadelnické rodiny Brožových, v roce 1969 byla vyloučena z KSČ a pak i z místa kulturní referentky na magistrátě. Její dcerou je kunsthistorička Muzea hlavního města Prahy Kateřina Bečková. Perfektně, ochotně a obětavě obsluhovala badatele, dokonce se pustila do letitých restů. Stovky hodin strávila v prachu depozitáře, aby pořídila podrobný soupis obsahu přírůstků za léta 1958–1980. Jednou z nových pracovníků pak byla Barbara Tůmová, vystudovaná dramaturgyně na DAMU, dcera divadelního fotografa Miroslava Tůmy, jehož bohatý archiv negativů jsme od ní zakoupili. Ona to byla, kdo do oddělení přivedl Jaroslava Šiktancovou, vyhozenou za podpis *Charty 77* ze studia režie. Byla to zajímavá sestava lidí.

V té době Národní muzeum získalo poměrně hodně akvizicí...

Ano, v tomto ohledu to bylo srovnatelné se zakladatelskou érou Jana Bartoše. Měli jsme ohromné štěstí, že jsme získali množství pozůstalostí. Příbuzní velmi stáli o to, aby materiály byly uloženy právě v Národním muzeu. Realizovaly se též velké nákupy, nejčastěji od divadelních výtvarníků. Darem jsme získali pozůstalost Schormovu (dokonale popsanou doktorkou Honzíkovou), Peškovu, Högrovu, Smolíkovu, Trösterovu či Pivcovu nebo Taubovu, kterou Lucie Taubová nechala dokonce odborně zpracovat. Kupovali jsme reprezentativní konvoluty scénických a kostýmních návrhů žijících i nežijících autorů – Františka Muziky, Ladislava Vychodila, Květoslava Bubeníka, Oldřicha Šimáčka, Karla Zmrzlého, Jaroslava Maliny a mnohých dalších. Odúmrťi jsme získali soubor díla Františka Kysely. Za vším ovšem stála intenzivní akviziční činnost a práce nákupní komise, pozdějšího poradního sboru. Již léta před mým nástupem byl jeho předsedou profesor František Černý, členy Vojtěch Cinybulk, výtvarník a loutkář, kostýmní výtvarník Národního divadla Květoslav Bubeník a doktorky Ljuba Klosová a Jiřina Sklenářová-Zacharová a spolu s nimi

pracovníci oddělení. Nemohu v této souvislosti nevzpomenout na příběh pozůstalosti Alfréda Radoka. Po jeho smrti za mnou přišel Ota Ornest se sdělením, že Marie Radoková neví, co s materiály uloženými doma v Göteborgu. Ráda by je nechala převézt do vlasti, nejraději do Národního muzea. Problém byl, jak je dostat přes hranice. To se pak zkomplikovalo ještě tím, že pana Ornesta zavřeli. Paní Radokové nakonec vyšli vstříc v Divadelním muzeu v Amsterdamu. Do kontaktu jsem s ní vstoupil znovu hned po revoluci a dojednali jsme převoz do Prahy. Nečekaně snadno jsem dostal souhlas Národního muzea a starou škodovkou jsme se synem na jaře 1990 vyrazili do Amsterdamu. Po podepsání jednoduchého předávacího protokolu jsem naložil osm objemných těžkých krabic, zaplnil vůz, že nebylo zpětným zrcátkem vidět, a vyjeli jsme domů. Projížděli jsme bývalou německo-německou hranicí, kde ještě nebyly odstraněny zátarasy, střelecké věže a celý ten složitý labyrint na straně bývalé NDR. Nikdo nás nekontroloval, to bylo možné jen v revoluční době. Dnes by hypertrofovaná byrokracie při složitých předpisech ani nedovolila takovou transakci provést, natožpak jednoduše soukromým autem materiály převézt přes hranice.

Největší akcí, jakou jsem měl kdy na starosti, byla výstava k stoleté existenci Národního divadla. Již jsem se zmínil, že její organizací bylo pověřeno Divadelní oddělení Národního muzea, takže přípravy a všechny práce byly opravdu se vším všudy řízeny z mé pracovny. Profesor František Černý sestavil autorský kolektiv částečně z pracovníků našeho oddělení, částečně z externistů. Bylo nás třináct: Božena Brodská, František Černý, Eva Herrmannová, Jiří Hilmera, Eva Kolárová, Ludmila Kopáčová, Jiří Kořalka, Vilemína Pecharová, Ladislava Petišková, Eva Soukupová, Evžen Turnovský, Vladimír Vašut a já. Hlavním autorem výtvarného řešení byl jmenován Josef Svoboda, jeho realizací Václav Hejna ml., hlavním scenáristou byl víceméně formálně Jindřich Santar. K dispozici byly tři sály v prvním poschodí Národního muzea o celkové ploše více než tisíc čtverečních metrů. Rozpočet zněl na dva miliony korun, což by v přepočtu dnes znamenalo nejméně patnáctkrát tolik. Peníze putovaly především do podniku Výstavnictví, k architektům, výtvarníkům a samozřejmě též k profesoru Svobodovi a scenáristovi Santarovi.

Vznikla největší divadelní výstava, jakou se u nás kdy podařilo vytvořit. Slavná vernisáž v Pantheonu proběhla na den svatého Václava roku 1983. Podrobně a zaslíbeně o výstavě pojednává pan profesor Černý ve vzpomínkové knize *Divadlo v bariérách normalizace*, na niž si dovoluji jen odkázat. Dalo by se dost vyprávět o pracích i lidech, zmíním však jen dvě tři zajímavosti: ministerské sliby se v žádném ohledu nesplnily. Nedostali jsme pro potřeby oddělení ani finance, ani pracovní posily. Externisté za scénář nedostali žádný honorář, my v oddělení ani korunu odměny. Nakonec mi jako pointa bylo ředitelkou Historického muzea doporučeno hrát roli mrtvého brouka, neboť prý z partajních kruhů dorazila do Národního muzea výtka, že jsme se výstavou podíleli na vyvolání vlny nacionalismu. Doporučením mi bylo obejít se bez velkých plánů, bez zahraničních cest. Ano, evidentně bylo povzbuzeno národní sebevědomí. Svědčilo o tom téměř čtvrt milionu návštěvníků a tři jimi popsané knihy návštěv. Možná to byla už předzvěst budoucích velkých změn.

Ještě bych se rád zeptal na dílo, pod kterým jste spolu s Markétou Trávníčkovou podepsány, tedy na dvousvazkovou publikaci o Prozatímním divadle, dodnes podle mne ne dostatečně doceněnou odbornou veřejností.

Idea vznikla prakticky současně s vydáním *Soupisu repertoáru Národního divadla v Praze 1881–1983*. Snadnou úvahou mi došlo, že stejným způsobem by měl být zpracován a vydán repertoár Prozatímního divadla, který v podobné úplnosti

neexistoval. V Národním muzeu je přitom uložen unikátní soubor cedulí Prozatímního divadla, prakticky kompletní. Byl jsem členem redakční rady i excerptorem cedulí, což byla první fáze práce vedené Hanou Konečnou, šéfkou Ústředního archivu Národního divadla, takže jsem mohl využít všech získaných znalostí a zkušeností z této týmové práce. První projekty pocházejí z druhé půlky osmdesátých let a ty počítaly s interními i externími pracovníky, kteří ale postupně odpadali, protože činnost to byla zdoluhavá a náročná, vyžadovala ruční bezchybnou excerptci cedulí. Pro skutečnou práci musely nastat tři důležité okolnosti: do Divadelního oddělení jsem přijal čerstvou absolventku Filozofické fakulty UK Markétu Trávníčkovou, v níž jsem našel pro daný úkol oddanou spolupracovnici, a současně se vzdal funkce vedoucího oddělení, čímž se mi konečně otevřel prostor k soustavné vědecké práci. Psal se rok 1992. Třetím faktorem se stala počítačová technika, která nám umožnila pracovat na nesrovnatelně vyšší úrovni, byť v softwarovém vybavení jsme byli odkázaní pouze na textový editor T602. Za jeho pomoci jsme vytvořili svodné karty inscenací, podobné těm z Národního divadla, podstatně však domyšlené. Ty byly základem pro vznik speciálního počítačového programu, který se později podařilo vytvořit díky grantu ministerstva kultury. Na základě všestranně ověřených údajů, získaných excerptcí cedulí i dalších pramenů, vznikl podrobný soupis repertoáru a z něj odvozené rejstříky autorů, skladatelů, libretistů, překladatelů i všech osob, které se na inscenacích podílely: režisérů, dirigentů, výtvarníků, choreografů a nakonec i všech interpretů, tj. herců, zpěváků i dětí v rolích. Díky souhře dalších pozitivních náhod, včetně podpory tehdejšího ředitele Národního divadla Daniela Dvořáka a Nakladatelství Academia, v němž práce byla vydána, mohla nastat v prosinci 2006 scéna, kdy pod dohledem pravého otce Prozatímního divadla Františka Ladislava Riegra, jehož busta nám dekorovala prostor za zády, jsme měli čest ve foyeru prvního balkonu Národního divadla uskutečnit křest knihy, kterou jsme nakonec autorsky zvládli ve dvojici.

Odpověď na vaši otázku, proč se dílo nedočkal recenzí v odborném tisku, mi dal anglický profesor John Tyrrell, jedinečný znalec díla Leoše Janáčka, který se u svých děl potýkal s tímtež – objemná díla recenzenty odradí. O to víc si cením jeho sdělení, že si oba díly *Prozatímního divadla* umístil na čestném místě ve své knihovně, s níž jednou budou předány Královské akademii hudby v Londýně. Stejně tak nás těší ujištění mnohých kolegů, že z naší práce čerpají denně, pokud ji nemají raději rovnou pod polštářem jako děkanka DAMU Doubravka Svobodová.

Do Národního muzea jsem vstoupil s úctou a považoval jsem si za čest v něm pracovat. Prožil jsem tam více než čtvrt století a do důchodu odešel ve svých sedmdesáti letech. Byla to doba v mém životě pracovně nejzajímavější a vlastně i neplodnější. Včetně skutečnosti, že v mé pracovně se odehrávaly první schůzky kolektivu mluvčích Občanského fóra nebo že se mi podařilo díky dceři Barboře přivítat v roce 1990 prezidenta Václava Havla na vernisáži výstavy *Karel Čapek a divadlo*. Bylo to poprvé od návštěvy prezidenta Edvarda Beneše v roce 1945, kdy Národní muzeum navštívila hlava státu, tzv. dělničtí prezidenti je okázale ignorovali.

Hned po vydání práce o Prozatímním divadle jsem si uvědomil, že žádný definitivní odchod nepadá v úvahu. S Markétou jsme došli k názoru, že světlo světa by měl spatřit ještě jeden soupis, tentokrát českého repertoáru Stavovského divadla z let 1824–1862. Za pomoci stejné metodologie byl zpracován soubor v elektronické podobě dostupných svodných karet inscenací, které již byly platnou pomůckou při práci na encyklopedickém díle *Česká činohra 19. a začátku 20. století*, vydaném pod redakcí Evy Šormové. V roce 2016 do práce vstoupil jiný projekt, který ji na jedné straně zpomalil, na druhé straně se s ní do jisté míry prolíná. Ministerstvo kultury

v rámci programu NAKI II poskytlo Národnímu muzeu a konsorciálním partnerům Institutu umění – Divadelnímu ústavu a Moravskému zemskému muzeu velkorysý grant na záchranu divadelních cedulí a na vědecké zpracování údajů na nich obsažených. Denní divadelní cedule jsou totiž nejcennějším pramenem teatrologického výzkumu, zvláště v případech, kdy se dochovaly v souvislých celcích. Grant, jehož hlavní řešitelkou je Markéta Trávníčková, je koncipován velice široce. Zahrnuje restaurování a digitalizaci cedulí v divadelních odděleních obou muzeí a řeší jejich výskyt v dalších českých a moravských institucích, které budou mít možnost využít vznikající metodiku práce s tímto druhem materiálu. V rámci projektu připravujeme v prostorách Národního muzea velkou divadelní výstavu, jaká se zde od roku 1983 nekonala a která bude doprovázena katalogem se souborem teatrologických studií. Pro mne je zásadní součástí vývoj databázového systému EDA (Elektronický divadelní archiv), který lze využít i na tvorbu soupisu repertoáru Stavovského divadla. Na něm v posledních dvou letech intenzivně pracuji společně s kolegy z Kabinetu pro studium českého divadla, kteří se věnují jeho německé části. Databáze by měla být časem naplněna údaji o činnosti dalších divadelních souborů. Nemusím se obávat, že bych v dalších letech neměl co dělat.